

УДК 341.21. +341.23

С. С. Андрейченко
Т. С. Ківалова

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

Складність сучасних політико-правових відносин і процесів, що виникають при настанні міжнародно-правової відповідальності, істотно підвищує значення розроблення методологічної основи концепції відповідальності держав за міжнародним правом. Стаття присвячена висвітленню методологічного підґрунтя дослідження сфери міжнародно-правової відповідальності держав. У статті розкривається зміст цивілізаційного, аксіологічного, історико-правового та концептуально-компаративістського підходів, що сприяє більш глибокому розумінню природи міжнародного права та сутності міжнародно-правової відповідальності, закономірностей функціонування та розвитку норм про міжнародну відповідальність держав. Встановлено, що основні принципи цивілізаційного підходу сприяють розгляду особливостей розуміння та застосування основних категорій міжнародної відповідальності крізь призму взаємодії цивілізацій та їх діалогу. З позицій аксіологічного підходу розкривається цінність низки значущих для сфери міжнародно-правової відповідальності категорій, зокрема, сам термін «відповідальність», а також такі політико-правові цінності як свобода, рівність, справедливість, солідарність, терпимість, повага всіх прав людини. Застосування історико-правового підходу дозволяє, серед іншого, дослідити розвиток міжнародно-правової думки щодо поняття «відповідальності» у міжнародному праві з найдавніших часів; проаналізувати етапи роботи Комісії міжнародного права ООН з кодифікації норм про міжнародну відповідальність держав; простежити еволюцію поняття міжнародно-протиправного діяння держави та висвітлити питання його нормативного закріплення, дослідити розвиток концепції відповідальності держав за правомірну діяльність. Інструментарій концептуально-компаративістського підходу з його методиками макро- і мікропорівняння, синхронного і діахронного, нормативного, текстуального, доктринального порівнянь є корисним для виконання порівняння досліджуваних явищ.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність, методологія дослідження міжнародної відповідальності, цивілізаційний підхід, аксіологічний підхід, історико-правовий підхід, концептуально-компаративістський підхід.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-157-167

Постановка проблеми та її актуальність. Складність сучасних політико-правових відносин і процесів, що виникають при настанні міжнародно-правової відповідальності, істотно підвищує значення розроблення методологічної основи концепції відповідальності держав за міжнародним правом. За висловлюванням В. М. Селіванова, сьогодні широке коло фундаментальних проблем, у тому числі й у сфері права і державного управління, зумовлених новими соціальними потребами, потребує свого невідкладного розв'язання, але на базі нової методології та теорії (Селіванов, 2002, с. 338). Д. А. Керимов стверджує, що «кожен новий етап у прогресивному розвитку науки ознаменований подальшим зростанням значення методологічного порядку» (Керимов, 2001, с. 21). «Розвиток сучасної науки

характеризується не тільки надзвичайно швидким накопиченням все нових і нових знань, а й тим, що істотно змінилися і продовжують змінюватися принципи і методи науково-дослідної роботи», – писав Г. П. Щедровицький (Щедровицький, 1964). Адекватна модель процесу наукового дослідження, результатом якого є нове знання, охоплює стадію формулювання й оцінки проблеми; відкриття, генерування й обґрунтування нових наукових ідей. Наука має широку розмаїтість методів, прийомів, засобів і способів міркувань як логічного, так і евристичного характеру, що значною мірою регулюють і збагачують процес дослідження (Дудченко, 2010, с. 111).

З нашої точки зору методологічну основу дослідження відповідальності держав за міжнародним правом складає сукупність філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних підходів та методів, що дозволяє багатоаспектно відбити особливості міжнародно-правової відповідальності держав, розкрити її сутність, закономірності розвитку в умовах сучасної політико-правової реальності. Серед таких методологічних інструментів, що заслуговують на окрему увагу можна виділити цивілізаційний, аксіологічний, історико-правовий та концептуально-компаративістський підходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відповідальності держав за міжнародним правом розкриваються у чисельних дослідженнях науковців та практиків (В. Ф. Антипенко, А. Абасс, Р. Аго, С. Ф. Амерасінг, Д. Анцилотті, Я. Броунлі, К. А. Важна, В. А. Василенко, Л. С. Верхоевен, Г. Гусейнов огли, Г. Дам, П. Дамберрі, В. Н. Денисов, Д. Джінкс, А. І. Дмитрієв, Н. В. Дрьоміна-Волок, О. В. Задорожній, А. Зайберт-Фор, Н. А. Зелінська, І. Зіємель, К. Іглтон, Б. Конфорті, Т. Р. Короткий, Дж. Кроуфорд, І. І. Лукашук, С. Оллесон, Л. Оппенгейм, М. І. Пашковський, Т. Руіс, М. Соренсен, Д. М. Хейджер, Ж.-М. Хенкертс та ін.), що однак не вичерпують цю складну та багатопланову проблематику. Важливим є представлення методологічних засад дослідження концепції відповідальності держави за міжнародним правом, що сприяє більш глибокому розумінню природи міжнародного права та сутності міжнародно-правової відповідальності, закономірностей функціонування та розвитку норм про міжнародну відповідальність держав.

Мета статті полягає у окресленні методологічного підґрунтя дослідження сфери міжнародно-правової відповідальності держав. Стаття передбачає розкриття змісту цивілізаційного, аксіологічного, історико-правового та концептуально-компаративістського підходів.

Виклад основного матеріалу. Особлива роль в методології дослідження державно-правових явищ відводиться цивілізаційному підходу. Основні принципи даного підходу сприяють розгляду особливостей розуміння та застосування основних категорій міжнародної відповідальності крізь призму взаємодії цивілізацій та їх діалогу. Під цивілізацією розуміють окрему (автономну, локальну) соціокультурну систему, що має свої особливості й закономірності розвитку і чие існування являє собою цикл, в якому можна виділити певні етапи (Ветринський, 2017, с. 46). Діалог між цивілізаціями – це процес, що йде всередині цивілізацій і на їх стику, який заснований на загальній участі і колективному бажанні вчитися, відкривати для себе і вивчати концепції, виявляти сфери загального розуміння і основні цінності і зводити різні підходи в єдине ціле за допомогою діалогу. Серед цілей діалогу між цивілізаціями проголошено: зміцнення взаєморозуміння і взаємної поваги за допомогою взаємодії між цивілізаціями; виявлення та заохочення того, що об'єднує цивілізації, з метою усунення спільних загроз для єдиних цінностей, універсальних прав людини і досягнень людського суспільства в різних областях; заохочення та захист усіх прав людини та основних свобод і досягнення більш глибокого загального розуміння прав людини та ін. У підсумковому документі Всесвітнього саміту 2005 р. визнавалося, що враховуючи все розмаїття світу, всі культури і цивілізації вносять внесок у збагачення людства (United Nations, 2005).

Генеральний Секретар ООН Пан Гі Мун у своїй доповіді про роботу Організації на 70-й сесії Генеральної Асамблеї (United Nations, 2015) відзначив, що об'єднання державами-членами своїх силу прагненні домагатися миру, процвітання та гідності для всіх – як і раніше лежить в основі глобальної діяльності.

Переваги цивілізаційного підходу полягають у врахуванні специфіки країн і регіонів, розгляді суспільних процесів через призму багатообразності, багатофакторності розвитку, зіставленні досягнень різних цивілізацій (Оборотов, 2003, с. 15). Застосування цивілізаційного підходу дозволяє не тільки перейнятися різноманіттям національних правових культур і правових систем та специфікою національно-державних утворень, а й визначити характер і межі їх модернізації (Бехруз, 2008а, с. 482]. Методологія цивілізаційного підходу стає у пригоді при дослідженні розуміння поняття «відповідальність держави» в різних правових сім'ях; при вивченні питання міжнародної відповідальності держави у практиці таких міжнародних інституцій як міжнародні арбітражі, Комітет ООН з прав людини, Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації, Міжнародний суд ООН, Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, Міжамериканська комісія з прав людини. До прикладу, практика зазначених органів підтверджує визнання більшістю держав положення про відповідальність держави за поведінку її власних органів при недотриманні стандарту *due diligence* в ситуаціях вчинення приватними суб'єктами поведінки, яка суперечить міжнародним зобов'язанням держави.

Цивілізаційний підхід стає у нагоді при вивченні концепту «вини» у міжнародному праві. Підвищений інтерес до категорії вини пояснюється її значимістю в системі філософських, соціально-правових цінностей. Принцип відповідальності за провину ще з давніх часів відстоювався гуманістичною людською думкою і поступово знаходив відображення в правових системах суспільства. З розвитком цивілізації, коли людське життя і свободи особистості набували найвищої цінності, питання «вини» стає центральним в системі правової дійсності.

Значущим методологічним інструментом пізнання відповідальності за міжнародним правом виступає аксіологічний підхід. З точки зору М. Ф. Орзіха, «ціннісна характеристика права доповнює його сутнісно-змістовну характеристику обґрунтуванням значущості, корисності, «утилітарності» права. Вона забезпечує можливість інструментальної оцінки правових явищ, встановлення критеріїв цієї оцінки і на цій основі визначення ефективності права, розрізнення корисності і ефективності дії правових норм» (Орзих, 2005, с. 84).

З позицій аксіологічного підходу розкривається цінність категорії «відповідальність». Відповідальність можна визначити як «продуманість, виваженість, обґрунтованість рішень, урахування всіх обставин і можливих наслідків; це також готовність відповідати за свої вчинки. Баланс свободи та відповідальності становить базу для забезпечення реальної, а не формальної, рівності та справедливості, яка є ідейною сумою суспільних цінностей» (Бандура, 2012, с. 18–22). Свобода та відповідальність виявляються неспроможними продемонструвати свою загальнолюдську значимість вже в контексті проблем абсолютної людської безвідповідальності за майбутнє людства, коли свобода робити дозволене сьогодні відсуває на останні щаблі відповідальність за зроблене вчора та за те, що буде зроблено завтра (Горобець, 2012b, с. 99). «Значення міжнародно-правової відповідальності держави обумовлено тим, що цей інститут є необхідним юридичним засобом забезпечення міжнародного права, більш того найважливішим елементом його сутності, однією з його підвалин. Право взагалі немислиме без відповідальності за порушення його норм» (Курис, 1973, с. 10), – писав П. М. Курис. «Значення міжнародної відповідальності полягає в тому, що вона є

принципом, що лежить в основі взаємного прагнення держав уникнути спричинення шкоди одне одному навіть якщо це не пов'язано з порушенням норм права. Таке положення особливо важливе саме для міжнародних відносин, де, на відміну від внутрішньодержавних відносин, не існує спеціального апарату примусу, що забезпечував би невідворотність настання відповідальності та відшкодування шкоди постраждалій стороні» (Колосов, 1975, с. 21).

Аксіологічний підхід є корисним при характеристиці самої волі держави як цінності права, що матеріалізована за допомогою таких правових цінностей, як міжнародні права і обов'язки, які, в свою чергу, забезпечується такою правовою цінністю, як міжнародна відповідальність. «Воля держави як воля колективного суб'єкта не є простою сумою індивідуальної волі її членів, а представляє нову якість і набуває відносно самостійного характеру по відношенню до волі кожного з індивідів, що її складає. Формована вищими органами держави державна воля – складне і свосереднє явище, детерміноване всією сукупністю внутрішніх і зовнішніх умов існування даної держави, її економічним ладом і різними частинами надбудови: ідеологією, національним правом тощо» (Курис, 1973, с. 233).

Крім того, аксіологічний підхід з його інструментарієм забезпечує розуміння сутності таких політико-правових цінностей як свобода, рівність, справедливість, солідарність, терпимість, повага всіх прав людини, що мають значення при визначенні ціннісної позиції держави в процесі реалізації своєї волі та виборі правомірного чи протиправного варіанту поведінки. «Правові цінності – це власне-правові феномени, що визначають зміст, мету та сутність права, лежать в його основі та виступають засобами пояснення правової реальності. Правові цінності виступають, з одного боку, як онтологічні підстави правового буття, а з іншого – як гносеологічні основи його осягнення» (Горобець, 2012а, с. 6).

Вивчення відповідальності у міжнародному праві, як і будь-якого правового феномена, потребує проведення його ретроспективного аналізу. Ще Ф. Ф. Мартенс у 1871 р. писав, що тільки «історія може дати тверду основу для міжнародно-правових побудов» (Баскин и Фельдман, 1971, с. 141). Постійна палата міжнародного правосуддя заявила, що «одним із принципів міжнародного права, і більше того, загальною правовою концепцією є визнання того, що будь-яке порушення взятого на себе зобов'язання тягне за собою обов'язок надати репарації в адекватній формі» (United Nations, 1955[1998]). Таким чином, у міжнародному праву здавна відомий такий загальний принцип, відповідно до якого будь-яка спричинена шкода повинна відшкодуватися. Зазначений принцип, поза сумнівом, походить з юридичної природи права як такого і тісно пов'язаний з принципом добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом як імперативною нормою *jus cogens* (Мисак, 2013, с. 44).

В процесі історичного розвитку суспільства поняття про відповідальність та її основні засади зазнавали суттєвих змін. Свого часу відповідальність виражалася в праві оголошення війни державі, яка порушила військовий союз. Союзна конференція в Спарті (432 р. до н.е.) була скликана з приводу порушення Афінами договору 445 року, що утворив Пелопонезський союз. Деякі делегації вимагали застосування санкцій проти Афін у вигляді початку проти них військових дій (Колосов, 1975, с. 32). Плутарх наводить приклад судового розгляду з приводу втручання ахейців у внутрішні справи Аргоса в 30-х роках III ст. до н.е. Керівник Ахейського союзу Арат взяв на себе ініціативу повалення аргоського тирана Арістомаха і фактично керував підготовкою змови. Однак самі аргів'яни не тільки не підтримали Арата, а й висунули проти ахейців звинувачення в порушенні миру і розпалюванні війни. Позов, як каже Плутарх, розглядали мантінейці і, так як Арат на суд не з'явився, засудили відповідача до штрафу в тридцять мін. Зміст

формули позову свідчить про присутність вже в той час у рамках правового поля відповідальності за розпалювання воєн між державами (Митина, 2011, с. 33).

Тривала еволюція міжнародної практики призвела до того, що на базі норм, які встановлювали індивідуалізовані гарантії дотримання конкретних міжнародних договорів, у рамках загального міжнародного права сформувався інститут відповідальності держави за міжнародні правопорушення, який мав стати універсальним засобом охорони міжнародного правопорядку (Блажевич, 2002, с. 62). Історично інститут міжнародно-правової відповідальності змінювався в процесі свого розвитку. Кожна епоха вносила в нього свою концепцію, яка ґрунтувалася на визначенні головного у взаємовідносинах суб'єктів міжнародного права, що зумовлюють формування норм про міжнародну відповідальність держав (Дмитрієв та Муравйов, 2000, с. 278). Варто відзначити, що в історичному плані однією з перших була концепція відповідальності держави, згідно з якою відповідальність виводилася з виняткової суверенної влади держави над своєю територією. Ця концепція була покликана вирішити основну проблему відповідальності свого часу – проблему відповідальності держави за шкоду, заподіяну іноземним громадянам. Вона не охоплювала сферу відповідальності держави за власні дії, які безпосередньо порушували права іншої держави (Лукашук, 2004, с. 18).

Таким чином, з глибокої давнини і до нашого часу буквально всі міжнародні відносини ніби пронизані однією загальною ідеєю відповідальності. Більше того, міжнародна відповідальність завжди вважалася невід'ємним принципом міжнародного права, чимось таким, що само собою зрозуміле, і можливо, саме тому довгий час не чинилися спроби надати наукового визначення цього поняття. Однак розвиток міждержавних зв'язків та багатоманітність практики взаємного висування претензій робили все більш необхідною кодифікацію норм і принципів міжнародної відповідальності (Колосов, 1975, с. 8). Норми, які складають інститут міжнародно-правової відповідальності, мають переважно звичаєвий характер, що надає підвищену значимість їх кодифікації (Тимченко, 2014, с. 175). Застосування історико-правового підходу дозволяє, серед іншого, дослідити розвиток міжнародно-правової думки щодо поняття «відповідальності» у міжнародному праві з найдавніших часів; проаналізувати етапи роботи Комісії міжнародного права ООН з кодифікації норм про міжнародну відповідальність держав; простежити еволюцію поняття міжнародно-протиправного діяння держави та висвітлити питання його нормативного закріплення, дослідити розвиток концепції відповідальності держав за правомірну діяльність.

Необхідно зацентувати увагу на тому, що під час наукових дискусій між представниками доктрини міжнародного права, значна кількість яких відбувалася і продовжує відбуватися у процесі роботи КМП ООН над темою міжнародної відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння, а також у процесі правозастосовної практики міжнародних судових органів виникала значна кількість концепцій щодо розуміння окремих категорій у праві міжнародної відповідальності, до прикладу, таких як «вина» держави, «ставлення у вину», «атрибуція», які по-різному характеризують відповідні концепти, мають неоднозначне тлумачення у міжнародній судовій та арбітражній практиці, практиці держав. Тому важливим є порівняння існуючих концепцій у міжнародному, а також національному праві. Розкриваючи особливості міжнародно-правової відповідальності необхідно зробити акцент на тому, що «міжнародне право є особливим суспільним явищем, особливою системою права, що якісно відрізняється від національного права. Юридичні поняття і категорії внутрішньодержавного права тільки зовні збігаються з відповідними міжнародно-правовими поняттями. По суті вони часто абсолютно відрізняються, мають іншу природу та інше значення. ... Тому усякі спроби розповсюдити на основні категорії інституту

міжнародно-правової відповідальності існуючі у державному законодавстві поняття і тлумачення не дають можливості виробити єдину точку зору, яка виявилася б прийнятною у міжнародному спілкуванні» (Колосов, 1975, с. 36). Інструментарій концептуально-компаративістського підходу є корисним для виконання порівняння досліджуваних явищ.

Порівняння є загальнонауковим і логічним прийомом пізнання, який привертає до себе увагу давніх філософів, інтерес до нього не згасає і у сучасних мислителів. У ХХІ столітті, коли процеси глобалізації, конвергенції правових систем стають все більш значимими, методи порівняльного аналізу сучасних державно-правових явищ набувають особливої актуальності. За справедливим висловлюванням Х. Бехруза, їх значення полягає не тільки і не стільки у теоретичному осмисленні різних правових явищ, але і у вирішенні практичних задач, що стоять як перед конкретними національними правовими системами, так і перед людством у цілому (Бехруз, 2008b, с. 7). На думку І. А. Іваннікова, ефективність міжнародного права залежить від того, наскільки його принципи трансформовані в національне право сучасних держав, що можливо з'ясувати у процесі порівняння правових систем, при застосуванні порівняльного методу (Іванников, 2013, с. 36). За твердженням Р. Давида, умови сучасного світу вимагають повного оновлення міжнародного права: треба, щоб між державами встановилися, крім просто мирного співіснування, нові відносини співробітництва, як регіональні, так навіть і всесвітні. Зрозуміло, що ці відносини не можуть встановитися або розвиватися належним чином при незнанні правових систем, які відображають розуміння справедливості і регулюють, з урахуванням політичних поглядів, структури різних держав. Статут ЮНЕСКО (ст. 3) передбачає зміцнення взаєморозуміння між народами шляхом розвитку у всесвітньому масштабі вивчення іноземного права і використання порівняльного методу (Давид і ЖофFRE-Спинози, 1996). Проведення концептуального порівняння дозволяє порівнювати між собою концепції, з'ясовуючи схожі або відмінні риси між ними, проводити паралелі між сучасним етапом розвитку окремої концепції і попередніми епохами, найбільш повно описати динаміку змін в концепції протягом тих чи інших історичних періодів.

Застосування концептуально-компаративістського підходу передбачає використання ряду методик, серед яких макро- і мікропорівняння, синхронне і діахронне, нормативне, текстуальне, доктринальне та інші види порівнянь.

Макропорівняння стає у нагоді при порівнянні концепції вини у міжнародному та внутрішньодержавному праві та встановленні, що сутність сучасного поняття вини в міжнародному праві полягає в його автономії від критеріїв, що визначають *mens rea* індивіда в національному кримінальному праві; порівнянні концепцій «державного органу» у міжнародному та внутрішньодержавному праві в контексті дослідження проблематики відповідальності держави за протиправну поведінку органів, що мають статус «державних». Мікропорівняння є застосовним при аналізі судових рішень з питань відповідальності держави.

Синхронне порівняння, що передбачає порівняння діючих правових норм, стане у нагоді, наприклад, при порівнянні та розмежуванні концепцій «абсолютної відповідальності» («*sine delicto liability*») і «об'єктивної відповідальності» («*objective responsibility*») та виокремленні відмінних рис між цими концепціями. Діахронне порівняння, що проводиться за принципом часової послідовності, застосовне, зокрема, при розкритті поступового формування підходу до розуміння поняття «злочин» держави у міжнародно-правовій доктрині та практиці. Нормативне порівняння є застосовним, зокрема, при аналізі положень різноманітних міжнародно-правових актів з питання закріплення вини як елементу міжнародно-протиправного діяння. Текстуальне

порівняння, «направлене на з'ясування того, який текст найбільш прийнятний» (Бехруз, 2008, с. 75), може бути використано при обґрунтуванні доцільності використанні аутентичного терміну «атрибуція» (в перекладі з англійської та французької) замість терміну «присвоєння».

Доктринальне порівняння є корисним, до прикладу, для аналізу концепцій прямої та непрямой міжнародної відповідальності держав; існуючих концепцій щодо розуміння категорії «вина» в міжнародному праві; дослідження можливості застосування концепції самооборони держав; концепції «позитивних зобов'язань» держави та «горизонтального ефекту» («*horizontal effect*») щодо забезпечення прав людини в контексті питання про міжнародну відповідальність держав у зв'язку з протиправною поведінкою приватних суб'єктів.

Висновки. Розкриття методологічного підґрунтя для дослідження сфери міжнародно-правової відповідальності має практичне і теоретичне значення.

Основні принципи цивілізаційного підходу сприяють розгляду особливостей розуміння та застосування основних категорій міжнародної відповідальності крізь призму взаємодії цивілізацій та їх діалогу. Методологія цивілізаційного підходу стає у пригоді при дослідженні розуміння поняття «відповідальність держави» в різних правових сім'ях; при вивченні питання міжнародної відповідальності держави у практиці різноманітних міжнародних інституцій.

Значущим методологічним інструментом пізнання відповідальності за міжнародним правом виступає аксіологічний підхід. З позицій аксіологічного підходу розкривається цінність низки значущих для сфери міжнародно-правової відповідальності категорій, зокрема, сам термін «відповідальність», а також такі політико-правові цінності як свобода, рівність, справедливість, солідарність, терпимість, повага всіх прав людини, що мають значення при визначенні ціннісної позиції держави в процесі реалізації своєї волі та виборі правомірного чи протиправного варіанту поведінки.

Застосування історико-правового підходу дозволяє, серед іншого, дослідити розвиток міжнародно-правової думки щодо поняття «відповідальності» у міжнародному праві з найдавніших часів; проаналізувати етапи роботи Комісії міжнародного права ООН з кодифікації норм про міжнародну відповідальність держав; простежити еволюцію поняття міжнародно-протиправного діяння держави та висвітлити питання його нормативного закріплення, дослідити розвиток концепції відповідальності держав за правомірну діяльність.

Інструментарій концептуально-компаративістського підходу з його методиками макро- і мікропорівняння, синхронного і діахронного, нормативного, текстуального, доктринального порівнянь є корисним для виконання порівняння досліджуваних явищ, до прикладу, для аналізу концепцій прямої та непрямой міжнародної відповідальності держав; існуючих концепцій щодо розуміння категорії «вина» в міжнародному праві; дослідження можливості застосування концепції самооборони держав; концепції «позитивних зобов'язань» держави та «горизонтального ефекту» («*horizontal effect*») щодо забезпечення прав людини в контексті питання про міжнародну відповідальність держав у зв'язку з протиправною поведінкою приватних суб'єктів.

Застосування проаналізованих у статті підходів (цивілізаційного, аксіологічного, історико-правового та концептуально-компаративістського), дозволяє проводити комплексне дослідження проблематики відповідальності держав, розробити міжнародно-правову концепцію відповідальності держави у міжнародному праві, розглянути особливості відповідальності держави за протиправну поведінку державних та недержавних акторів в умовах сучасних політико-правових процесів.

Бібліографічний список

- Бандура, О. О., 2012. Системний характер загальнолюдських та правових цінностей. В: Національний університет «Одеська юридична академія». *Актуальні проблеми філософії права. Правова аксіологія*. Матеріали міжнародного «круглого столу». Одеса 9 грудня 2011 р. О.: Фенікс, с. 18–22.
- Баскин, Ю. Я. и Фельдман, Д. И., 1971. *Международное право : проблемы методологии. Очерки методов исследования*. М. : Междунар. отношения.
- Бехруз, Х., 2008а. *Роль цивилизационного подхода при классификации основных правовых систем*. В: Одеська національна юридична академія. *Правове життя сучасної України*. Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції. Одеса 18–19 квітня. О. : Фенікс, с. 481–483.
- Бехруз, Х., 2008b. *Сравнительное правоведение: учебник для вузов*. О.: Фенікс.
- Блажевич, Ю., 2002. Деякі аспекти історичного розвитку інституту відповідальності за міжнародні правопорушення. *Підприємництво, господарство і право*, 5, с. 59–62.
- Ветринський, І. М., 2017. До питання про особливості дослідження цивілізацій в умовах глобалізації. *Історико-політичні студії: збірник наукових праць*, 2(8), с. 43–53.
- Горобець, К. В., 2012а. *Аксіосфера права та її компоненти*. Кандидат наук. Автореферат. Одеса.
- Горобець, К. В., 2012b. *Аксіосфера права та її компоненти*. Кандидат наук. Дисертація. Одеса.
- Давид, Р. и Жоффре-Спинози, К., 1996. *Основные правовые системы современности*. Перевод с французского В. А. Туманова. Москва: «Международные отношения». Доступно: <<http://kursach.com/biblio/0010006/000.htm>> (дата звернення 10.12.2021).
- Дмитрієв, А. І. та Муравйов, В. І., 2000. *Міжнародне публічне право : навч. посібник*. В: Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський (відп. ред.). К. : Юрінком Інтер.
- Дудченко, В. В., 2010. Підгрунття методології сучасної цивілістики. В: Є. О. Харитоновна, Т. С. Ківалової, О. І. Харитонової (ред.); Н. Ю. Голубева (наук. ред.). *Цивільне право України традиції та новації: монографія*. С. 84–111.
- Иванников, И. А., 2013. Сравнительный метод в правоведении : история и современность. *История государства и права*, 9, с. 35–38.
- Керимов, Д. А., 2001. *Методология права (предмет, функции, проблемы философии права)*, 2-е изд. М.: Аванта+.
- Колосов, Ю. М., 1975. *Ответственность в международном праве*. М. : Юридическая литература.
- Курис, П. М., 1973. *Международные правонарушения и ответственность государства*. Вильнюс : Минтис.
- Лукашук, И. И., 2004. *Право международной ответственности*. М. : Волтерс Клувер.
- Мисак, О. І., 2013. Міжнародно-правова відповідальність держав : окремі аспекти дослідження теорії і практики. *Держава і право : Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць*, 60, с. 41–46.
- Митина, С. И., 2011. Исторические корни формирования принципов международно-правовой ответственности : эпоха эллинизма. *История государства и права*, 1, с. 32–35.
- Оборотов, Ю. М., 2003. *Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти*. Доктор наук. Дисертація. Одеса.
- Орзих, М. Ф., 2005. *Личность и право*. О. : Юрид. л-ра.
- Селіванов, В. М., 2002. *Право і влада суверенної України: методологічні: монографія*. К. : Видавничий Дім «Ін Юре».
- Тимченко, Л. Д., 2014. *Международное право. Вводный курс*. Одесса : Феникс.

- Щедровицкий, Г. П., 1964. *Проблемы методологии системного исследования*. Москва. United Nations, 1955[1998]. Earnshaw and others (Great Britain) v. United States (Zafiro case). In: *Reports of International Arbitral Awards*. ed. Oxford : Oxford University Press, vol. VI, p. 160–165.
- United Nations, 2005. World Summit Outcome. Resolution adopted by the General Assembly on 16 September 2005 (A/RES/60/1). Available at: <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/487/60/PDF/N0548760.pdf?OpenElement>>
- United Nations, 2015. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 (A/RES/70/1). Available at: <https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/Resolution_A_RES_70_1_EN.pdf>

References

- Bandura, O. O., 2012. Systemnyi kharakter zahalnoliudskykh ta pravovykh tsinnosti [The systemic nature of human and legal values]. In: Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». *Aktualni problemy filosofii prava. Pravova aksiolohiia. Materialy mizhnarodnoho «kruhloho stolu»*. Odesa 9 hrudnia 2011 r. O.: Feniks, p. 18–22. (in Ukraine).
- Baskin, Yu.Ya. and Feldman, D.I., 1971. *Mezhdunarodnoe pravo : problemy metodologii. Ocherki metodov issledovaniya [International law: problems of methodology. Essays on research methods]*. M.: Mezhdunar. otnosheniya (in Russian).
- Bekhruz, Kh., 2008a. Rol tsivilizatsionnogo podkhoda pri klassifikatsii osnovnykh pravovykh system [The role of the civilizational approach in the classification of the main legal systems]. In: Odeska natsionalna yurydychna akademiia. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy. Tezy dopovidei Vseukrainskoi naukovoii konferentsii*. Odesa 18–19 kvitnia. O. : Feniks, p. 481–483. (in Russian).
- Bekhruz, Kh., 2008b. *Sravnitelnoe pravovedenie. Uchebnik dlya vuzov [International law: problems of methodology. Essays on research methods]*. O.: Feniks (in Russian).
- Blazhevych, Yu., 2002, Deiaki aspekty istorichnoho rozvytku instytutu vidpovidalnosti za mizhnarodni pravoporushennia [Some aspects of the historical development of the institution of responsibility for international crimes]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 5, p. 59–62. (in Ukraine).
- David, R. i Zhoffre-Spinozi, K., 1996. *Osnovnye pravovye sistemy sovremennosti [The main legal systems of modern times]*. Translation from French by V. A. Tumanov. Available at: <<http://kursach.com/biblio/0010006/000.htm>> (Accessed 10.12.2021) (in Russian)
- Dmytriiev, A. I. and Muraviov, V. I. 2000. *Mizhnarodne publichne pravo: navch. posibnyk [International public law: education. manual]*. In: Yu. S. Shemshuchenko, L. V. Huberskyi (eds). K. : Yurinkom Inter (in Ukraine).
- Dudchenko, V. V., 2010. Pidgruntia metodolohii suchasnoi tsyvilistyky [The basis of the methodology of modern civics]. In: Ye. O. Kharytonova, T. S. Kivalovoi, O. I. Kharytonovoi (red.); N. Yu. Holubieva (scientificed.). *Tsyvilne pravo Ukrainy tradytsii ta novatsii: monohrafiia*. (in Ukraine).
- Horobets, K. V., 2012a. *Aksiosfera prava ta yii komponenty [The axiosphere of law and its components]*. Kandydat nauk. Avtoreferat. Odesa. (in Ukraine).
- Horobets, K. V., 2012b. *Aksiosfera prava ta yii komponenty [The axiosphere of law and its components]*. Kandydat nauk. Dysertatsiia. Odesa. (in Ukraine).
- Ivannikov, I. A., 2013. Sravnitelnyy metod v pravovedenii : istoriya i sovremennost [Comparative method in jurisprudence: history and modernity]. *Istoriya gosudarstva i prava*, 9, p. 35–38. (in Russian).

- Kerimov, D. A., 2001. *Metodologiya prava (predmet, funktsii, problemy filosofii prava) [Methodology of law (subject, functions, problems of philosophy of law)]*, 2-e izd. M.: Avanta+ (in Russian).
- Kolosov, Yu. M., 1975. *Otvetsvennost v mezhdunarodnom prave [Responsibility in international law]*. M. : Yuridicheskaya literatura (in Russian).
- Kuris, P. M., 1973. *Mezhdunarodnye pravonarusheniya i otvetstvennost gosudarstva [International offenses and state responsibility]*. Vilnyus : Mintis (in Russian).
- Lukashuk, I. I., 2004. *Pravo mezhdunarodnoy otvetstvennosti [The right of international responsibility]*. M. : Volters Kluver. (in Russian).
- Mitina, S. I., 2011. Istoricheskie korni formirovaniya printsipov mezhdunarodno-pravovoy otvetstvennosti: epokha ellinizma [Historical roots of the formation of the principles of international legal responsibility: the era of Hellenism]. *Istoriya gosudarstva i prava*, 1, p. 32–35 (in Russian).
- Mysak, O. I., 2013. Mizhnarodno-pravova vidpovidalnist derzhav : okremi aspekty doslidzhennia teorii i praktyky [International legal responsibility of states: separate aspects of the study of theory and practice]. *Derzhava i pravo: Yurydychni i politychni nauky : zb. nauk. prats*, 60, p. 41–46 (in Ukraine).
- Oborotov, Yu. M., 2003. *Traditsii ta novatsii v pravovomu rozvitku: zagalnoteoretichni aspekti [Traditions and innovations in legal development: general theoretical aspects]*. Doktor nauk. Dysertatsiia. Odesa (in Ukraine).
- Orzikh, M. F., 2005. *Lichnost i pravo [Personality and law]*. O.: Yurid. l-ra (in Ukraine).
- Selivanov, V. M., 2002. *Pravo i vlada suverennoi Ukrainy: metodolohichni: monohrafiia [Law and power of sovereign Ukraine: methodological: monograph]*. K. : Vydavnychi Dim «In Yure» (in Ukraine).
- Shchedrovitskiy, G. P., 1964. *Problemy metodologii sistemnogo issledovaniya [Problems of System Research Methodology]*. M. (in Russian).
- Timchenko, L. D., 2014. *Mezhdunarodnoe pravo. Vvodnyy kurs [International law. Introductory course]*. Odesa : Feniks (in Russian).
- United Nations, 1955[1998]. Earnshaw and others (Great Britain) v. United States (Zafiro case). In: *Reports of International Arbitral Awards*. ed. Oxford : Oxford University Press, vol. VI, p. 160–165.
- United Nations, 2005. 2005 World Summit Outcome. Resolution adopted by the General Assembly on 16 September 2005 (A/RES/60/1). Available at: <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/487/60/PDF/N0548760.pdf?OpenElement>>
- United Nations, 2015. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 (A/RES/70/1). Available at: <https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/Resolution_A_RES_70_1_EN.pdf>
- Vietrynskiy, I. M., 2017. Do pytannia pro osoblyvosti doslidzhennia tsyvilizatsii v umovakh hlobalizatsii [To the question about the peculiarities of the study of civilizations in the conditions of globalization]. *Istoryko-politychni studii: zbirnyk naukovykh prats*, 2(8). p. 43–53 (in Ukraine).

Стаття надійшла до редакції 25.12.2022

Andreichenko S.
Kivalova T.

METHODOLOGICAL BASIS OF THE RESEARCH OF STATE RESPONSIBILITY UNDER INTERNATIONAL LAW

The complexity of modern political and legal relations that arise with the onset of international responsibility significantly increases the importance of developing a methodological basis for the concept of state responsibility under international law. The article highlights the methodological basis of the study of the sphere of international responsibility of states. The article reveals the content of civilizational, axiological, historical-legal and conceptual-comparative approaches, which contributes to a deeper understanding of the nature of international law and the essence of international responsibility, the patterns of functioning and the development of norms on the international responsibility of states. It has been established that the main principles of the civilizational approach contribute to considering the peculiarities of understanding and applying the main categories of international responsibility through the prism of the interaction of civilizations and their dialogue. From the standpoint of the axiological approach, the value of a number of categories significant for the sphere of international legal responsibility is revealed, in particular, the term "responsibility" itself, as well as such political and legal values as freedom, equality, justice, solidarity, tolerance, respect for all human rights. The application of the historical-legal approach allows, among others, to investigate of the development of international legal opinion regarding the concept of "responsibility" in international law from the earliest times; to analyze the stages of the UN International Law Commission's work on the codification of norms on the international responsibility of states; to trace the evolution of the concept of an internationally wrongful act of the state and highlight the issue of its normative consolidation, to investigate the development of the concept of the responsibility of states for lawful activity. The toolkit of the conceptual-comparative approach with its methods of macro- and micro-comparison, synchronic and diachronic, normative, textual, and doctrinal comparisons is helpful in comparing the studied phenomena.

The application of the approaches analyzed in the article allows for a comprehensive study of the issues of state responsibility, to develop an international legal concept of state responsibility in international law, to consider the specifics of state responsibility for the illegal conduct of state and non-state actors in conditions of modern political and legal processes.

Keywords: *international responsibility, methodology of international responsibility, civilizational approach, axiological approach, historical-legal approach, conceptual-comparative approach.*